

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN

TARİH İÇİNDE TÜRK DİLİ

Gözden geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı

**FİLİZ KİTABEVİ
İSTANBUL
2022**

EKİM 2022

ISBN: 978-975-368-804-8

BASKI

Kiraz Medya Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Matbaacı Sertifika Numarası: 40162

YAYINLAYAN

Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım
Petrol Ürünleri Sanayi ve Tic. Ltd. Şti.
Cemal Yener Tosyalı Cad. No: 57/A (113)
Vefa-Fatih/İSTANBUL
Tel: (212) 527 0 718
(850) 441 0 359
Faks: (212) 519 20 71

www.filizkitabevi.com
bilgi@filizkitabevi.com

Yayıncı Sertifika Numarası: 48596

Copyright© Bu kitabın Türkiye'deki yayın hakları Filiz Kitabevi Basım Yayın Dağıtım Petrol Ürünleri San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Her hakkı saklıdır. Hiçbir bölümü ve paragrafı kısmen veya tamamen ya da özet halinde, fotokopi, faksimile veya başka herhangi bir şekilde çoğaltılamaz, dağıtılamaz. Normal ölçüyü aşan iktibaslar yapılamaz. Normal ve kanunî iktibaslarda kaynak gösterilmesi zorunludur.

5. BASKIYA ÖNSÖZ

Türkçe, M.Ö 4000 yıllarına uzanan tarihî bir derinliğe ve geniş bir coğrafi alana sahip zengin ve eski bir dildir. Türkçe başlangıçtan XIII. yüzyıla kadar tek yazı dili hâlinde devam etmiştir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri bu yazı dilinin farklı zamanlarda aldığı isimlerdir. Türk dili XIII. yüzyıldan sonra Doğu Türkçesi (Kuzeydoğu Türkçesi) ve Batı Türkçesi (Kuzeybatı Türkçesi, Güneybatı Türkçesi) olmak üzere başlıca iki alanda gelişme gösterdi.

Batı Türkçesi XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Rumeli topraklarında büyük bir gelişme kaydetti ve Türkçenin en büyük yazı dili durumuna yükseldi. Bu yazı dili, XIX. yüzyıldan itibaren bir sadeleşme sürecine girdi, bu sadeleşme Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra daha da hızlandı. Sonra da Türkiye Türkçesi diye adlandırdığımız ve bugün kullandığımız yazı dili hâline geldi. Bu yazı dili Türkiye, Irak, Suriye, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Balkanlar, Avrupa, Amerika, çeşitli Arap emirliklerinde olmak üzere 200 milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır.

Doğu Türkçesi aynı biçimde varlığını sürdüremedi. Çünkü Doğu Türkçesini kullanan Orta Asya Türklüğü, XVII. yüzyıldan itibaren gerilemeye başladı. XIX. yüzyılın sonlarında Doğu Türkçesinin kullanıldığı Türk yurtları, Rus ve Çin yönetimi altına girdi. Rusların uyguladığı siyaset sonucunda Doğu Türkçesi ortak yazı dili olmaktan çıktı. Özellikle 1917'den sonra Türkçe konuşan her boyun ağzı, bir yazı dili hâline getirilmeye çalışıldı. Böylece 20'den fazla yazı dili ortaya çıkarıldı. Yani bugün mevcut Türk yazı dillerinin birçoğu, dil farklılıklarından değil, birtakım sosyal, siyasal gelişmelerin sonucu ortaya çıkmıştır. Türk edebî yazı dilleri arasındaki anlaşma, bunların coğrafi bakımdan birbirlerine yakınlık ve uzaklık derecele-

rine göre değişmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bunlar farklılaşmış diller değil, aynı dilin az çok değişikliğe uğramış biçimleridir. Bu bakımdan bunlardan birini öğrenen kimse, öteki şiveleri konuşanlarla da anlaşabilir.

Bugün Türkçe başlıca şu yazı dilleri ile temsil edilmektedir:

Türkiye Türkçesi: Türkçenin en gelişmiş ve en yaygın olarak kullanılan lehçesidir. Türkiye, Irak, Suriye, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Balkanlar, Avrupa, Amerika ve çeşitli Arap ülkelerinde (Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanlar) 200 milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır. **Azerbaycan Türkçesi:** Azerbaycan, Gürcistan ve İran'da konuşulmaktadır. **Türkmen Türkçesi:** Türkmenistan, İran, Afganistan ve Pakistan'da konuşulmaktadır. **Gagavuz Türkçesi:** Moldavya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'da konuşulmaktadır. **Özbek Türkçesi:** Özbekistan, Afganistan ve Pakistan'da konuşulmaktadır. **Uygur Türkçesi:** Doğu Türkistan ve Rusya Federasyonu'nda konuşulmaktadır. **Kazak Türkçesi:** Kazakistan ve Doğu Türkistan'da konuşulmaktadır. **Kırgız Türkçesi:** Kırgızistan'da ve Doğu Türkistan'da konuşulmaktadır. **Karakalpak Türkçesi:** Sovyetler Birliği'nde konuşulmaktadır. **Kazan Türkçesi:** Rusya Federasyonu'nda konuşulmaktadır. **Başkurt Türkçesi:** Başkurdistan'da konuşulmaktadır. **Kırım Türkçesi:** Kırım ve Romanya'da konuşulmaktadır. **Nogay Türkçesi:** Kuzey Kafkasya'da, Malkar, Kumuk ve Karaçay Türkçeleri konuşulmaktadır. **Altay Türkçesi:** Rusya Federasyonu'nda konuşulmaktadır. **Hakas Türkçesi:** Rusya Federasyonu ve Çin'de konuşulmaktadır. **Tuva Türkçesi:** Rusya Federasyonu ve Moğolistan'da konuşulmaktadır. **Çuvaş Türkçesi:** Çuvaşistan'da konuşulmaktadır. **Yakut Türkçesi:** Yakutistan'da konuşulmaktadır.

Elinizdeki kitap, özellikle uzman olmayan genel okuyucu kitlesine yönelik olarak, dilimizin derinliğini ve zenginliğini tanıtmayı amaç edinmektedir. Kitapta dilimizin ilk ürünlerinden günümüze uzanan tarihî macerası, yapı özellikleri ve bugün, Türkiye Türkçesi bağlamında, karşı karşıya bulunduğu sorunlar okuyucuya bir bütün

olarak verilmeye çalışılmıştır. Böylece kitaptan, yalnızca üniversitelerdeki Türk dili bölümü öğrencileri değil, genel kültür birikimine açık aydın kesimler de yararlanabileceklerdir. Bunun için anlatımda da geniş halk topluluklarının rahatlıkla okuyabilecekleri bir yol izlenmiştir.

Yeni baskı hazırlanırken değerli meslektaşlarımızın ve öğrencilerimizin yapıcı uyarıları ve yeni gelişmeler doğrultusunda bazı genişletmeler ve düzeltmeler de yapıldı. Genel dil kültürünün ele alındığı “Dil Üstüne” bölümü önemli ölçüde genişletildi. “Lisanımız ve İnsanımız” bölümüne de dilimizin yenileşme çizgisinde Türkçenin sadeleşmesine önemli katkıları olan bazı şahsiyetlerin, Türkçeye bakış açılarını yansıtan yeni yazılar eklendi. Anlatımda ise yazım birliği açısından, yaygınlaşmış terimlerin kullanılmasına özen gösterildi. Böylece kitap daha kullanışlı bir hâle getirildi.

Kitabın, Türkçeye gönül vermiş herkese yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Mustafa Özkan

ÖN SÖZ

Türkçe, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de geniş bir alanda 150 milyondan fazla insan tarafından konuşulan zengin ve büyük bir dil olup bu gün 20'ye yakın lehçe ile temsil edilmektedir. Bunlar içerisinde bizim konuştuğumuz Türkiye Türkçesi, Türkçenin en gelişmiş ve en yaygın olarak kullanılan lehçesidir. Türkiye, Irak, Suriye, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Balkanlar, Avrupa, Amerika, çeşitli Arap emirliklerinde olmak üzere 100 milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır. Ne var ki ülkemizde insanlarımız konuştuğu bu dilin tarihçesini yeterince açık seçik bir biçimde bilmemektedir. Bu durum, belki de uzman olmayan genel okuyucu için hazırlanmış kitapların olmayışından ileri gelmektedir.

İşte bu kitap, böyle bir bakış açısından hareket edilerek meydana getirilmiştir. Kitapta dilimizin ilk ürünlerinden günümüze uzanan tarihî macerası, yapı özellikleri ve bugün karşı karşıya bulunduğu sorunlar okuyucuya bir bütün olarak verilmeye çalışılmıştır. Böylece kitaptan, yalnızca üniversitelerdeki Türk dili bölümü öğrencileri değil, genel kültür birikimine açık aydın kesimler de yararlanabileceklerdir. Bunun için anlatımda da geniş halk topluluklarının rahatlıkla okuyabilecekleri bir yol izlenmiştir.

Türk dilinin sorunlarının ele alındığı bölümdeki yazılar, 1985 yılından bu yana, değişik yerlerde ve farklı zamanlarda yayımlanmış, Türkçenin aktüel sorunlarıyla ilgili yazılardır. Bunların bir kısmında, aynı sorunların farklı zamanlarda ele alınmasından kaynaklanan bazı tekrarlar olduğu görülecektir. Şunu da hemen belirtelim ki bu yazılar, dilimizin gelişme sürecinde gösterdiği değişiklikler göz önünde bulundurularak yeniden ele alınıp değerlendirildikleri için,

VIII

ilk yayımlandıkları şekillerden de biraz farklıdırlar. Bununla birlikte kitapta, yazarın ilk neşrolundukları yerlere işaret edilmiştir.

Dilimizin son yıllarda bozulmaya ve kirlenmeye maruz kaldığı yolunda bir kısım kanaatler vardır. Esasen bu düşünceler dilimizin her yönüyle tam olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Eğer bir dili konuşan insan, o dilin sahip olduğu kültür değerlerini ve ifade imkânlarını bilmiyor ve tanımıyorsa o dili iyi kullanamaz. Bu bakımdan güzel Türkçemizi her yönüyle insanlarımıza tanıtmamız ve onları bilgilendirmemiz gerekir. İşte o zaman dilimizi içine düştüğü durumdan kurtarmamız mümkün olabilir. Elinizdeki kitap bu yolda bir görev ifa ederse yazarını mutlu edecektir.

Kitabın oluşmasında emeği geçenlere, kitabın basımını sağlayan Filiz Kitabevi'nin sahibi değerli insan İsmet Oruç Bey'e, dizgi işlemini büyük bir titizlikle gerçekleştiren Zeynep Oruç'a, tashihlerde yardımcı olan ana bilim dalımız araştırma görevlisi Dr. Mehmet Gümüşkılıç'a candan teşekkür ederim.

Mustafa Özkan

Fındıkzade, 30 Eylül 1997

İÇİNDEKİLER

5. BASKIYA ÖNSÖZ.....	III
ÖN SÖZ	VII
KISALTMALAR	IX

DİL ÜSTÜNE

1. Dilin Tanımı.....	1
2. Dilin Kaynağı.....	4
a) Efsanevî Bilgiler.....	5
b) Dil Türeyişi Teorileri	6
-Taklit (onomatopée) Görüşü	6
-Ünlemleri Temel Alan Görüş	6
-İş Kuramı.....	7
-Jest ve Mimikleri Temel Alan Görüş	7
-Müziği Temel Alan Görüş.....	7
c) Felsefî Yorumlar.....	8
ç) Kutsal Kitaplardaki Bilgiler.....	11
3. Dilin Yapısı.....	15
a) Biçim Yönü	15
-Ses Düzeni.....	15
-Yapı Düzeni	16
-Söz Dizimi Düzeni	16
b) Anlam Yönü.....	17
4. Dil Tipleri (Yapı Bakımından Diller).....	18
a) Tek Heceli Diller	18
b) Eklemeli Diller (agglutinative languages)	19
c) Çekimli (Bükümlü) Diller (inflected languages)	20
Kök Bükümlü Diller	20

Gövde Bükümlü Diller	20
5. Dil Akrabalığı	21
A) Köken Akrabalığı (Dil Aileleri).....	21
1. Ural-Altay Dilleri.....	22
2. Hint-Avrupa (İndo-Germen) Dilleri.....	23
a) Hint Kolu.....	25
Arî Dilleri	25
Hintçe	25
Farsça (İran dili)	25
Eski Anadolu Dilleri.....	26
Toharca.....	26
b) Avrupa Kolu.....	26
Grekçe (Yunanca).....	26
Latin (Roman) Dilleri	26
Germen Dilleri.....	27
Baltık-Slav Dilleri.....	27
Kelt Dilleri.....	28
Ermenice.....	28
3. Hami-Sami Dilleri (Semitic Languages).....	28
4. Çin-Tibet Dilleri	29
5. Bantu Dilleri	29
6. Kafkas Dilleri	29
B) Kültür Akrabalığı.....	29
6. Dil Farklılaşması.....	31
a) Lehçe	31
b) Şive.....	31
c) Ağız.....	31
7. Dil Türleri	32
a) Ana Dili	32
b) Ortak Dil.....	33
c) Konuşma Dili-Yazı Dili	35
ç) Yaşayan Dil-Ölü Dil.....	36

d) Doğal Dil-Yapma Dil	37
e) Geçer Dil (Lingua franca).....	38
f) Karma Dil	38
g) Aracı Dil.....	38
h) Özel Diller	39
-Bilim Dili	39
-Argo	41

SOSYAL BİR KURUM OLARAK DİL

1. Dil ve İnsan	42
2. Dil ve Toplum	43
3. Dil ve Kültür	45
4. Dil ve Düşünce.....	45
5. Dil ve İletişim	47

ÇAĞLAR BOYUNCA TÜRK DİLİ

I. Türkçenin Yazıldığı Alfabeler	55
a) Göktürk Alfabesi	55
b) Uygur Alfabesi	62
c) Arap Alfabesi	67
ç) Kiril Alfabesi	79
d) Latin Alfabesi	84
II. Türk Dilinin Gelişim Süreci	85
A. Eski Türkçe	86
a) Göktürk Devri.....	87
Göktürk Kitabeleri.....	88
b) Uygur Devri	89
B. Orta Türkçe	93
a) Karahanlı Türkçesi	93
Karahanlı Türkçesi Dil Yادigârları	94
Yusuf Hac Hâcîp ve Kutadgu Bilig	94

Edip Ahmed b. Mahmud Yûknekî ve Atebetü'l-hakayık	96
Kâşgarlı Mahmut ve Divânü Lügati't-Türk	97
Ahmed Yesevî ve Hikmetleri	100
Kur'an Tercümeleri	102
b) Harizm Türkçesi	103
Hârizm Türkçesi Dil Yadiğârları	104
Mukaddimetü'l-edeb	105
Rabguzî ve Kıyasü'l-enbiyâ'sı	106
Muînü'l-Mürid	107
Kutb'un Husrev ü Şirin'i	107
Nehcü'l-Ferâdis	109
Muhabbetnâme	109
C. Yeni Türkçe	110
a) Kuzey Türkçesi (Kıpçak Türkçesi)	110
Kıpçak Türkçesi Dil Yadiğârları	112
Dinî Eserler	113
İlmî Eserler	113
Sözlük ve Dil Bilgisi Kitapları	114
Edebî Eserler	115
b) Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi)	115
c) Batı Türkçesi (Oğuz-Türkmen Türkçesi, Güneybatı Türkçesi)	120
1. Eski Anadolu Türkçesi	122
a) Selçuklular Dönemi	123
Mevlânâ ve Türkçe İbareler	129
Sultan Veled ve Türkçe Şiirleri	129
Hoca Dehhânî ve Şiirleri	130
Ahmed Fakih ve Şiirleri	131
Şeyyad Hamza ve Eserleri	133
Yunus Emre ve Şiirleri	138
b) Anadolu Beylikleri Dönemi	148
2. Osmanlı Türkçesi	151
a) Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi	155
b) Klasik Devir Osmanlı Türkçesi	158

c) Yenileşme Devri Osmanlı Türkçesi	160
3. Türkiye Türkçesi	163
a) Yazı Dili	164
b) Anadolu Ağızları	166
D. Modern Türkçe (Yaşayan Türk Şiveleri)	168
III. Türk Dilinin Ses ve Yapı Özellikleri	173
IV. Türk Dilinin Söz Dizimi Özellikleri	205
Kelimelerin Gruplanması	205
Cümle Bilgisi	230

LİSANIMIZ VE İNSANIMIZ

Lisanımız ve İnsanımız	253
Yunus Emre ve Çağdaşlarının Türk Diline Hizmetleri	269
Edirneli Nazmî ve Türki-i Basit Hareketi	277
Faruk K. Timurtaş'ın Dil Üzerinde Düşünceleri.....	293
Yahya Kemal'de Türkçe ve Şiir Dilinin Kuruluşu.....	302
Türkçenin Sadeleşme Ekseninde Mehmet Akif ve Türk Dili	313

TÜRK DİLİNİN SORUNLARI

Türk Dilinin Sorunları	335
Türkçede Çağdaşlaşma Sorunu	345
Türkçede İmlâ Sorunu.....	356
Türkçede Birleşik Kelimeler Sorunu.....	364
Yüksek Öğretimde Türk Dili Sorunu	396
Kitle İletişim Araçlarında Türkçe Kullanım Sorunu	401
Liselerimizde Edebiyat Öğretimi Sorunu.....	411
İletişim, Dil ve Kültür	417
Dilde Kelimeler.....	421
Türkçenin Korunması Sorunu	424
KAYNAKLAR	430
DİZİN.....	441

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. mlf.	: Aynı müellif
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslm Ansiklopedisi
İ	: İstanbül Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane, kütüphanesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
.	: lm
s.	: Sayfa
Skr.	: Sanskritçe
sy.	: Sayı
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TM	: Türkiyat Mecmuası
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazmalar
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayımlayan

